

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

οί πολιτικές
δυνάμεις
τῆς Κύπρου

για τὴν ἰδεολογία

Τὸ συνέδριο τοῦ ΚΚΕ Ἑσωτ.

•
περιφερειακὴ ἀνάπτυξη
καὶ χωροταξία

μηνιαία ἐπιθεώρηση • τεύχ. 3-4 • ἰούλιος-αὐγούστος 1976 • 40 δρχ.

Για την ιδεολογία

του Louis Althusser

μετάφραση: "Αγγελος Έλεφάντης

"Όταν προτείναμε την έννοια 'Ιδεολογικός Μηχανισμός του Κράτους (IMK), όταν υποστηρίξαμε ότι οι IMK «λειτουργούν με ιδεολογία» επικαλούμασταν μια πραγματικότητα: την ιδεολογία. Και γι' αυτήν πρέπει να πούμε δυο λόγια.

Ξέρουμε ότι ο όρος ιδεολογία πλάστηκε από τον Cabanis, τον Destutt de Tracy και τους φίλους του οι οποίοι όρισαν αντικείμενό της τη θεωρία (γενετική) των ιδεών. Και όταν ο Μάρξ, πενήντα χρόνια αργότερα, χρησιμοποιεί τον όρο αυτό, ήδη από τα νεανικά του έργα του δίνει έντελως διαφορετικό περιεχόμενο. 'Η ιδεολογία είναι λοιπόν το σύστημα των ιδεών, των παραστάσεων, που δεσπόζει στο πνεύμα ενός ανθρώπου ή μιας κοινωνικής ομάδας. 'Η ιδεολογικοπολιτική πάλη που διεξήγαγε ο Μάρξ αρθρογραφώντας στην 'Εφημερίδα του Ρήνου έμελλε να τον φέρει πολύ σύντομα αντιμέτωπο μ' αυτή την πραγματικότητα και να τον υποχρεώσει να επεξεργαστεί εις βάθος τις πρώτες του διαισθήσεις.

Ωστόσο, εδώ θα σκοντάψουμε σε ένα μάλλον εκπληκτικό παράδοξο. Όλα έδειχναν ότι ο Μάρξ θα διατύπωνε κάποια θεωρία της ιδεολογίας. Πράγματι, μετά από τα Χειρόγραφα του 44, η Γερμανική 'Ιδεολογία μάς προσφέρει μια ρητή θεωρία της ιδεολογίας που όμως... δεν είναι μαρξιστική (θα δούμε αμέσως γιατί). Το Κεφάλαιο πάλι δεν μιλά άμεσα για την ενλόγω θεωρία που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από μια θεωρία της ενγένει ιδεολογίας, αν και περιέχει πλήθος ενδείξεις για μια θεωρία των ιδεολογιών (ή πλέον ορατή: ιδεολογία των άπλοϊκών οικονομολόγων).

Θα διακινδύνευα ένα πρώτο και σχηματικό σχεδιάσμα. Οι θέσεις που θα προτείνω δεν είναι βέβαια

Το κείμενο
του Althusser
που δημοσιεύουμε
αποτελεί μέρος
ευρύτερης μελέτης
για την 'Ιδεολογία και
τους 'Ιδεολογικούς
Μηχανισμούς του Κράτους,
ή όποια πρωτοδημοσιεύτηκε
στο περιοδικό La Pensée,
τευχ. 151, 'Ιούν. 1970,
και κυκλοφόρησε πρόσφατα
στις Éditions Sociales,
μαζί με άλλα άρθρα του,
με τον γενικό τίτλο
Positions.

αυτοσχεδιασμοί, αλλά μόνο μετά από έμπεριστατωμένη μελέτη και ανάλυση θα ήταν δυνατό να υποστηριχτούν και να αποδειχτούν, δηλαδή να επιβεβαιωθούν ή να διορθωθούν.

‘Η ιδεολογία δεν έχει ιστορία

Καταρχήν δυο λόγια για να εκθέσω τους λόγους αρχής που αν δεν θεμελιώνουν ωστόσο νομιμοποιούν το προσχέδιο μιας θεωρίας της *ἐγγένει* ιδεολογίας και όχι μια θεωρία των επιμέρους ιδεολογιών, ιδεολογιών που αν και εμφανίζονται με διαφορετική μορφή (θρησκευτική, ηθική, νομική, πολιτική) εκφράζουν πάντα *ταξική τοποθέτηση*.

Προφανώς πρέπει να καταπιαστούμε με μια θεωρία των ιδεολογιών, με τη διπλή σχέση που υπαινιχθήκαμε. Θα δούμε λοιπόν ότι μία τέτοια θεωρία στηρίζεται εντέλει στην ιστορία των κοινωνικών σχηματισμών, άρα στην ιστορία των συναρθρωμένων — σέ έναν κοινωνικό σχηματισμό — τρόπων παραγωγής. Στηρίζονται δηλαδή στην ιστορία των ταξικών αγώνων που αναπτύσσονται σ’ αυτούς τους κοινωνικούς σχηματισμούς. Μ’ αυτή την έννοια δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια θεωρία των *ἐγγένει* ιδεολογιών, γιατί *οί* ιδεολογίες (προσδιορισμένες από τη διπλή σχέση που υπαινιχθήκαμε παραπάνω: κατά τομέα και ταξική) έχουν μια ιστορία της οποίας ο τελεσίδικος προσδιορισμός τοποθετείται, βέβαια, έξω από το χώρο των ιδεολογιών, μολοντί τις άφορα άμεσα.

Αντίθετα αν μπορού να προσχεδιάσω μια θεωρία της *ἐγγένει* ιδεολογίας, και αν η θεωρία αυτή είναι στοιχείο από το οποίο εξαρτώνται *οί* θεωρίες των ιδεολογιών, μου επιβάλλεται μία παράδοξη φαινομενικά πρόταση που διατυπώνω ως εξής: *η ιδεολογία δεν έχει ιστορία*.

Ξέρουμε ότι αυτή η διατύπωση υπάρχει ξεκάθαρα σέ μια περικοπή της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, όπου ο Μάρξ λέει ότι η μεταφυσική, καθώς και η ηθική, δεν έχει ιστορία (έξυπακούεται, και *οί* άλλες μορφές της ιδεολογίας).

Στη *Γερμανική Ιδεολογία* ή παραπάνω διατύπωση εντάσσεται σέ ένα σύνολο εμφανέστατα θετικιστικό. ‘Η ιδεολογία νοείται ως καθαρή αυταπάτη, καθαρό όνειρο, δηλαδή μηδέν. ‘Η πραγματικότητά της βρίσκεται έξω από τον εαυτό της. ‘Η ιδεολογία, λοιπόν, νοείται ως φανταστική κατασκευή της οποίας το καθεστώς μοιάζει ακριβώς με το θεωρητικό καθεστώς του ονείρου στους πρίν από τον Φρόυντ συγγραφείς. Σύμφωνα με αυτούς το όνειρο ήταν αποκλειστικά πλάσμα της φαντασίας, δηλαδή άκυρο αποτέλεσμα των «έπι-βιωμάτων της ημέρας» που εμφανίζονται με αυθαίρετη τάξη και σύνθεση, ενίοτε «ανάστροφα», κοντολογίς σέ πλήρη αταξία. Το όνειρο ήταν το κενό και άκυρο πλάσμα της φαντασίας, «ψευτομαστορεμένο» αυθαίρετα και στά τυφλά, με μόνο υλικό τὰ έπι-βιώματα της ημέρας, της μόνης και μεστής πραγματικότητας. Έτσι ακριβώς παρουσιάζεται το καθεστώς της φιλοσοφίας και της ιδεολογίας στη *Γερμανική Ιδεολογία* (μια και η φιλοσοφία είναι η κατεξοχήν ιδεολογία).

Κατά τον Μάρξ, λοιπόν, η ιδεολογία είναι μαστόρεμα της φαντασίας, καθαρό όνειρο, μάταιο και κενό, που φιάχνεται με τὰ «ήμερήσια έπι-βιώματα» της

μόνης θετικής και μεστής πραγματικότητας: της συγκεκριμένης ιστορίας των συγκεκριμένων υλικών ατόμων, που με υλικό τρόπο παράγουν την ύπαρξή τους. ‘Η ιδεολογία στη *Γερμανική Ιδεολογία* δεν έχει ιστορία αφού η ιστορία της ξετυλίγεται έξω απ’ αυτήν, εκεί ακριβώς όπου υπάρχει η μόνη ύπαρκτη ιστορία, η ιστορία των συγκεκριμένων ατόμων κ.λπ., κ.λπ. Συνεπώς στη *Γερμανική Ιδεολογία* ή θέση ότι η ιδεολογία δεν έχει ιστορία είναι θέση καθαρά άρνητική διότι σημαίνει ταυτόχρονα:

1. ‘Η ιδεολογία, αφού είναι καθαρό όνειρο, δεν είναι τίποτε (όνειρο που το κατασκευάζει ποιός ξέρει ποιά δύναμη, αν όχι ο άλλοτρωτικός καταμερισμός της εργασίας — προσδιορισμός επίσης *άρνητικός*).

2. ‘Η ιδεολογία δεν έχει ιστορία, πράγμα που δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να έχει ιστορία (αντίθετα, δεδομένου ότι είναι το άχρο, κενό και ανεστραμμένο απείκασμα της πραγματικής ιστορίας), αλλά ότι δεν έχει *δική* της ιστορία.

Ωστόσο ή θέση που θα ήθελα να υποστηρίξω, καιτοι ξαναπαίρνω καταλέξη τους όρους της *Γερμανικής Ιδεολογίας* («η ιδεολογία δεν έχει ιστορία»), είναι ριζικά διαφορετική από τη θετικιστική-ιστοριοκρατική θέση της *Γερμανικής Ιδεολογίας*.

Διότι: διατείνομαι ότι *οί* ιδεολογίες άφενός έχουν *δική* τους ιστορία (έστω κι αν τελικά προσδιορίζονται από την ταξική πάλη), και άφετέρου *η ἐγγένει* ιδεολογία *δεν έχει ιστορία*, όχι άρνητικά (με την έννοια ότι η ιστορία της ξετυλίγεται έξω απ’ αυτήν) αλλά με απόλυτα θετικό νόημα.

Έάν η ιδεολογία χαρακτηρίζεται από το ότι είναι προικισμένη με δομή και λειτουργία τέτοιου τύπου που την καθιστούν πραγματικότητα μη ιστορική, δηλαδή *παν-ιστορική*, τότε το νόημα της ιδεολογίας είναι θετικό, με την έννοια ότι ή δομή και ή λειτουργία της, έχοντας την ίδια αμετάλλακτη μορφή, είναι παρούσες σ’ αυτό που ονομάζεται συνολική ιστορία, έτσι όπως το *Μανιφέστο* όρίζει την ιστορία ως ιστορία της πάλης των τάξεων, δηλαδή ιστορία των ταξικών κοινωνιών.

Για να έχουμε κάποια συγκεκριμένη θεωρητική αναφορά, επαναλαμβάνοντας το παράδειγμα του ονείρου, αλλά αυτή τη φορά με βάση τη φροϋδική αντίληψη, ή πρότασή μας ότι η ιδεολογία δεν έχει ιστορία μπορεί και πρέπει να συσχετιστεί άμεσα με την πρόταση του Φρόυντ ότι το *άσυνειδητο είναι αιώνιο*, δηλαδή δεν έχει ιστορία. ‘Ο συσχετισμός αυτός δεν είναι αυθαίρετος αλλά θεωρητικά αναγκαίος γιατί υπάρχει ένας οργανικός δεσμός ανάμεσα στίς δύο προτάσεις.

‘Αν αιώνιο σημαίνει μη υπερβατικό σέ σχέση με κάθε (έγχρονη) ιστορία, αλλά πανταχού παρόν, υπεριστορικό, άρα αμετάλλακτο μορφικά σ’ όλο το εύρος της ιστορίας, τότε θα επαναλάβω καταγράμμα την έκφραση του Φρόυντ και θα γράψω: *η ιδεολογία είναι αιώνια*, ακριβώς όπως και το άσυνειδητο. Και θα προσθέσω: ή προσέγγιση μου φαίνεται δικαιολογημένη θεωρητικά γιατί ή αιωνιότητα του άσυνειδήτου δεν είναι άσχετη με την αιωνιότητα της ἐγγένει ιδεολογίας.

Νά γιατί θεωρώ θεμιτό τον σχεδιασμό μιας θεωρίας της ἐγγένει ιδεολογίας με την έννοια που ο Φρόυντ σχεδιάζει μια θεωρία του ἐγγένει άσυνειδήτου. Για να άπλοποιήσουμε δέ την έκφραση, λαβαίνοντας υπόψη ό,τι είπώθηκε, θα χρησιμοποιώ στό εξής τον όρο ιδεολογία δηλώνοντας έτσι την ἐγγένει ιδεολογία. Και

είπαμε ότι η ιδεολογία (ή η ἐγγένει ιδεολογία) δὲν ἔχει ἱστορία, ἢ, πράγμα πού 'ναι τὸ ἴδιο, ὅτι εἶναι αἰώνια, πανταχού παρούσα, ἀμετάλλακτης μορφῆς σ' ὅλο τὸ εὖρος τῆς ἱστορίας (τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν μὲ ταξικὴ διάρθρωση). Γιὰ τὴν ὥρα θὰ περιοριστώ στὶς «ταξικὲς κοινωνίες» καὶ τὴν ἱστορία τους.

Ἡ ιδεολογία εἶναι «παράσταση» τῆς φανταστικῆς σχέσης τοῦ ἀτόμου μὲ τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς του

Γιὰ νὰ προσεγγίσουμε τὴν κεντρικὴ θέση ἀναφορικὰ μὲ τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τῆς ιδεολογίας θὰ προτείνω καταρχὴν δύο ἄλλες θέσεις, μίᾳ ἀρνητικῇ καὶ μίᾳ θετικῇ. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὸ ἀντικείμενο πού «ἀναπαρίσταται» μὲ τὴ φανταστικὴ μορφή τῆς ιδεολογίας, ἡ δευτέρα ἀναφέρεται στὴν ὑλικότητα τῆς ιδεολογίας.

Θέση πρώτη: Ἡ ιδεολογία ἀναπαριστᾷ τὴ φανταστικὴ σχέση τοῦ ἀτόμου μὲ τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς του.

Λέμε συνήθως ὅτι ἡ θρησκευτικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ νομικὴ, ἡ πολιτικὴ ιδεολογία κ.λπ. ἀποτελοῦν «κοσμοαντιλήψεις». Βεβαίως (ἐκτὸς κι ἂν βιώνουμε κάποια ἀπ' αὐτὲς τὶς ιδεολογίες σὰν τὴν ἀλήθεια, π.χ. ἂν «πιστεύουμε» στὸ Θεό, στὸ Καθῆκον, στὴ Δικαιοσύνη κ.λπ.), ἐξετάζοντας τὴν ιδεολογία ἀπὸ κριτικὴ σκοπιά, μὲ τὸν τρόπο πού ἔνας ἐθνολόγος ἐξετάζει τοὺς μύθους μιᾶς «πρωτόγονης κοινωνίας», οἱ ιδεολογίες εἶναι «κοσμοαντιλήψεις» σὲ μεγάλο βαθμὸ πλασματικές, δηλαδὴ «δὲν ἀντιστοιχοῦν στὴν πραγματικότητα».

Ὡστόσο, ἐνῶ παραδεχόμαστε ὅτι οἱ ιδεολογίες αὐτὲς δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, ὅτι δηλαδὴ εἶναι μιὰ αὐταπάτη, παραδεχόμαστε ταυτόχρονα ὅτι ὑπαινίσσονται κάποια πραγματικότητα· καὶ ἄρκει νὰ τὶς ἐρμηνεύσει κανεὶς γιὰ νὰ ξαναβρεῖ, κάτω ἀπὸ τὴ φανταστικὴ παράσταση τοῦ κόσμου, τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου (ιδεολογία = αὐταπάτη/ὑπαινιγμός).

Ὑπάρχουν διάφοροι τύποι ἐρμηνείας. Πιὸ γνωστοὶ εἶναι ὁ μηχανιστικὸς τύπος, πάρα πολὺ διαδομένος τὸν 18ο αἰώνα (ὁ Θεὸς εἶναι ἡ φανταστικὴ ἀναπαράσταση τοῦ πραγματικοῦ Βασιλιᾶ) καὶ ὁ «ἐρμηνευτικός» τὸν ὁποῖο ἐγκαινίασαν οἱ πρῶτοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐπανέλαβε ὁ Φόνερχμαχ καὶ ἡ θεολογικο-φιλοσοφικὴ σχολὴ πού προῆλθε ἀπὸ αὐτόν, παράδειγμα ὁ θεολόγος Barth, κ.λπ. Γιὰ τὸν Φόνερχμαχ λογουχάρη Θεὸς εἶναι ἡ οὐσία τοῦ πραγματικοῦ Ἀνθρώπου. Ἐπισημαίνω τὸ κύριο: ἡ ἐρμηνεία τῆς φανταστικῆς μετατόπισης (καὶ ἀντιστροφῆς) πού πραγματοποιεῖ ἡ ιδεολογία ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι μὲ τὴν ιδεολογία «οἱ ἄνθρωποι ἀναπαριστοῦν, μὲ φανταστικὴ μορφή, τὶς πραγματικὲς τοὺς συνθήκες ὑπαρξῆς». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη δυστυχῶς ἀφήνει μετέωρο ἓνα μικρὸ πρόβλημα: γιατί οἱ ἄνθρωποι προκειμένου νὰ φανταστοῦν τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς τους «ἔχουν ἀνάγκη» ἀπὸ αὐτὴ τὴ φανταστικὴ μετατόπιση;

Ἡ πρώτη ἀπάντηση (τοῦ 18ου αἰώνα) προτείνει μιὰν ἀπλὴ λύση: εἶναι φταιξίμο τῶν παπᾶδων καὶ τῶν

βασιλιάδων. Αὐτοὶ «χάλκευσαν» τὰ Ὁραῖα Ψεῦδη ὥστε οἱ ἄνθρωποι, πιστεύοντας ὅτι ὑπακούουν στὸ Θεό, νὰ ὑποτάσσονται οὐσιαστικὰ στοὺς, συνένοχους στὴν ἀπάτη τους, βασιλιάδες καὶ παπάδες: Οἱ παπάδες στὴν ὑπηρεσία τῶν βασιλιάδων καὶ ἀντίστροφα, ἀνάλογα μὲ τὴν πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν ὀνομαζόμενων «θεωρητικῶν». Ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ αἰτία γιὰ τὴ φανταστικὴ μετατόπιση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς: εἶναι λίγα κυνικὰ ἄτομα πού ἐδραιώνουν τὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὴν καταδυνάστευση τοῦ «λαοῦ» σὲ μιὰ κίβδηλη ἀναπαράσταση τοῦ κόσμου, πού τὴν μηχανεύτηκαν γιὰ νὰ ὑποδουλώσουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὑποδουλώνοντας τὴ φαντασία του.

Ἡ δευτέρη ἀπάντηση (τοῦ Φόνερχμαχ, πού τὴν ἐπανάλαβε καταλέξη ὁ Μάρξ στὰ νεανικά του ἔργα) εἶναι πιὸ «βαθιά», δηλαδὴ ἐξίσου λάθος. Καὶ ἡ δευτέρη ἀπάντηση, γιὰ τὴν μετατόπιση καὶ τὴ φαντα-

**Ἡ ιδεολογία
δὲν ἔχει ἱστορία
—εἶναι αἰώνια
ἀκριβῶς ὅπως
καὶ τὸ ἀσυνείδητο.**

στικὴ παραμόρφωση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου, ψάχνει καὶ βρίσκει τὴν αἰτία στὴν ἄλλοτρίωση πού γεννᾷ ἡ φανταστικὴ παράσταση τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων. Αἰτία δὲν εἶναι πλέον οὔτε οἱ παπάδες οὔτε οἱ βασιλιάδες, οὔτε ἡ ἐνεργὸς φαντασία τους οὔτε ἡ παθητικὴ φαντασία τῶν θυμάτων τους. Αἰτία εἶναι ἡ ὑλικὴ ἄλλοτρίωση πού δεσπόζει στὶς ἴδιες τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τῶν ἀτόμων. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία ὁ Μάρξ, στὸ *Ἑβραϊκὸ Ζήτημα* καὶ ἄλλου, ὑποστηρίζει τὴν ιδέα τοῦ Φόνερχμαχ ὅτι οἱ ἄνθρωποι κατασκευάζουν μιὰν ἄλλοτριωμένη (= φανταστικὴ) παράσταση τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τους γιὰτὶ ἄλλοτριωτικὲς εἶναι αὐτὲς καθ'αυτὲς οἱ συνθήκες ὑπαρξῆς (*Χειρόγραφα τοῦ 44: γιὰτὶ οἱ συνθήκες ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς ἄλλοτριωμένης κοινωνίας: «τὴν ἄλλοτριωμένην ἐργασία»*).

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐρμηνείες δέχονται καταγράμμα τὴ θέση τὴν ὁποία προϋποθέτουν καὶ στὴν ὁποία στηρίζονται. Δηλαδή, αὐτὸ πού ἀντανάγκάζεται στὴ φανταστικὴ παράσταση τοῦ κόσμου καὶ πού βρίσκουμε σὲ μιὰ ιδεολογία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων, ἄρα ὁ πραγματικὸς τους κόσμος.

Ἐδῶ ὅμως θὰ ἐπαναλάβω μιὰ θέση πού ἔχω ἤδη προτείνει: οἱ «ἄνθρωποι» μὲ τὴν ιδεολογία δὲν «φαντάζονται» τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, τὸν πραγματικὸ κόσμο, ἀλλά, κυρίως, ἀναπαριστοῦν τὴ σχέση τους μὲ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τους. Αὕτη ἡ σχέση βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο κάθε ιδεολογικῆς, ἄρα φανταστικῆς, παράστασης τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Στὴν ἴδια σχέση ἐμπεριέχεται ἡ «αἰτία» στὴν ὁποία ὀφείλεται ἡ φανταστικὴ παραμόρφωση τῆς ιδεολογικῆς παράστασης τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ἡ μάλλον,

για να αφήσουμε καταμέρος τη γλώσσα της «αίτίας», πρέπει να προβάλουμε τη θέση ότι η φανταστική φύση αυτής της σχέσης στηρίζεται κάθε φανταστική παραμόρφωση που παρατηρείται (εκτός κι αν ζούμε διαποτισμένοι από την αλήθεια της) σε κάθε ιδεολογία.

Αλλά εδώ, για να μιλήσουμε μαρξιστική γλώσσα, αν είναι αλήθεια ότι η παράσταση των συνθηκών της πραγματικής ύπαρξης των ατόμων που κατέχουν θέση συντελεστή παραγωγής, εκμετάλλευσης, καταπίεσης, ιδεολογικοποίησης και επιστημονικής πρακτικής, αν είναι αλήθεια λοιπόν ότι η παράσταση σε τελευταία ανάλυση εξαρτάται από τις παραγωγικές και τις συνακόλουθες τους σχέσεις, τότε θεμιτά μπορούμε να πούμε τα ακόλουθα: Κάθε ιδεολογία μέσα στην παραμόρφωση που αναγκαστικά δημιουργεί η φαντασία, αντιπροσωπεύει, κυρίως, τη (φανταστική) σχέση των ατόμων με τις παραγωγικές και τις παράγωγές τους σχέσεις και όχι με τις ίδιες τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις (και τις παράγωγές τους). Στην ιδεολογία λοιπόν δεν παριστάνεται το σύστημα των παραγωγικών σχέσεων που κυβερνά τις σχέσεις των ατόμων αλλά η φανταστική σχέση των ατόμων με τις πραγματικές σχέσεις στις οποίες ζούν.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, το ερώτημα για την «αίτία» της φανταστικής παραμόρφωσης των πραγματικών σχέσεων στην ιδεολογία ακυρώνεται και πρέπει να αντικατασταθεί με κάποιο άλλο. Για ποιο λόγο ή προσφερόμενη στά άτομα παράσταση της (ατομικής) σχέσης τους με τις κοινωνικές σχέσεις που διέπουν τις συνθήκες ύπαρξής τους, την ατομική και τη συλλογική ζωή τους, γίνεται αναγκαστικά φανταστική; Και ποιος είναι ο χαρακτήρας του φανταστικού; Αν το ερώτημα τεθεί μ' αυτό τον τρόπο, ακυρώνεται η λύση ότι όλα τα αυτά οφείλονται σε μια κλίκα¹ ατόμων (παπάδες, βασιλιάδες), πρωτεργατών της μεγάλης φενάκης, όπως επίσης ακυρώνεται και η λύση του άλλοτρωμένου χαρακτήρα του πραγματικού κόσμου. Το γιατί θα το δούμε στη συνέχεια της εκθεσής μας. Για την ώρα δεν θα πάμε πιο μακριά.

Θέση δεύτερη: Η ιδεολογία έχει ύλική υπόσταση

Ήδη θίξαμε κάπως τη θέση αυτή όταν λέγαμε ότι οι «ιδέες» ή οι «παραστάσεις» κ.λπ. από τις οποίες φαίνεται ότι συντίθεται η ιδεολογία δεν έχουν νοητική, ιδεατή, πνευματική υπόσταση, αλλά ύλική. Ύπαινεχτήκαμε ακόμη ότι η νοητική, ιδεατή, πνευματική υπόσταση των «ιδεών» προερχόταν αποκλειστικά από μια ιδεολογία της «ιδέας»· και, ως προστεθεί, προέρχεται από μια ιδεολογία που μοιάζει ότι «θεμελιώνει» την αντίληψη για την οποία γίνεται λόγος άφ'ότου εμφανίστηκαν οι επιστήμες. Μ' άλλα λόγια, η ιδεατή κ.λπ. υπόσταση των «ιδεών» μοιάζει μ' αυτό που οι επιστήμονες, στην αυθόρμητη ιδεολογία τους, φαντάζονται ως «ιδέες», σωστές ή λαθεμένες. Έννοείται ότι η θέση αυτή παρουσιάζεται με την μορφή μιας γενικής κατάφασης, δεν αποδεικνύεται. Απλώς, στο όνομα του υλισμού, ζητάμε να αντιμετωπιστεί με κάποια συγκατάβαση. Γιατί θα χρειάζονταν εκτενέστατες αναπτύξεις για να αποδειχτεί.

1. Χρησιμοποιώ επίτηδες αυτόν τον πολύ μοντέρνο όρο, γιατί ακόμη και σε κομμουνιστικούς κύκλους, ή «εξήγηση» παρόμοιων πολιτικών αποκλίσεων (αριστοκράτης ή δεξιός καιροσκοπισμός) με βάση τη δράση μιας «κλίμακας» είναι δυστυχώς τρέχουσα συνήθεια.

Αυτή η αξιωματική θέση ότι οι «ιδέες» ή οι άλλες «παραστάσεις» δεν έχουν πνευματική αλλά ύλική υπόσταση μ'είναι πράγματι αναγκαία για να αναλύσουμε τη φύση της ιδεολογίας. Η καλύτερα μ'είναι απλώς χρήσιμη για να καταδειχτεί αυτό που, άμεσα και εμπειρικά, αποδεικνύει κάθε κάπως σοβαρή ανάλυση σε κάθε παρατηρητή, ακόμη κι όταν έχει ελάχιστα κριτική πρόθεση.

Είπαμε, μιλώντας για τους Ίδεολογικούς Μηχανισμούς του Κράτους και την πρακτική τους, ότι καθένας τους είναι η πραγμάτωση μ'είναι ιδεολογίας (ή ενόθητα αυτών των κατά τομέα ιδεολογιών —θρησκευτική, ήθική, νομική, πολιτική, αισθητική κ.λπ.— εξασφαλίζεται με την υπαγωγή τους στην κυρίαρχη ιδεολογία). Ας ξαναπαίσουμε αυτή τη θέση: μια ιδεολογία υπάρχει πάντα υλοποιημένη σ'έναν μηχανισμό και στην πρακτική του ή τις διάφορες μορφές πρακτικής. Αυτή η ύπαρξη είναι ύλική. Έννοείται ότι η ύλική ύπαρξη της ιδεολογίας σ'έναν μηχανισμό και την πρακτική του δεν έχει τον ίδιο τροπισμό (modalité) με τον τροπισμό ενός όπλου ή ενός λιθαριού. Αλλά, κι ως κατηγορηθούμε ως νεοαριστοτελικοί (υπενθυμίζουμε ότι ο Μάρξ έγραφε αμέριστη εκτίμηση προς τον Άριστοτέλη), θα λέγαμε ότι «η ύλη νοείται με πολλούς τρόπους» ή καλύτερα υπάρχει με διάφορους τροπισμούς, ενώ όλοι, σε τελευταία ανάλυση, ριζώνουν στη «φυσική» ύλη.

Μετά απ'αυτά, συντομεύοντας, ως δούμε τι συμβαίνει με το «άτομο» που ζει εν ιδεολογία, δηλαδή μέσα σε μια καθορισμένη παράσταση του κόσμου

**Μία (πραγματική) θεωρία
των ιδεολογιών
στηρίζεται
σε τελευταία ανάλυση
στην ιστορία
των κοινωνικών σχηματισμών
άρα στην ιστορία
των συναρθρωμένων
—σ'έναν κοινωνικό σχηματισμό—
τρόπων παραγωγής.**

(θρησκευτική, ήθική κ.λπ.), της οποίας η φανταστική παραμόρφωση εξαρτάται από την επίσης φανταστική σχέση του ατόμου με τις συνθήκες ύπαρξής του, δηλαδή σε τελευταία ανάλυση από τις παραγωγικές και ταξικές σχέσεις (ιδεολογία = φανταστική σχέση με πραγματικές σχέσεις). Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι αυτή η φανταστική σχέση είναι και η ίδια προικισμένη με ύλική ύπαρξη.

Αλλά διαπιστώνουμε το εξής: Ένα άτομο πιστεύει στο Θεό, στο Καθήκον ή στη Δικαιοσύνη κ.λπ. Αυτή η πίστη απορρέει από τις ιδέες του ενλόγω ατόμου, άρα από το ίδιο το άτομο θεωρούμενο ως υποκείμενο με συνείδηση στην οποία εμπεριέχονται οι ιδέες της πίστης του. Έτσι συμβαίνει με όλο τον κόσμο, δηλαδή

με όλους όσους ζουν σε μία ιδεολογική παράσταση της ιδεολογίας, παράσταση που ανάγει την ιδεολογία σε σύνολο ιδεών έξω ορισμού προικισμένων με πνευματική υπόσταση. Για τον λόγο αυτό, δηλαδή παίρνοντας υπόψη το απόλυτα ιδεολογικό «έννοιολογικό» δυναμικό του ονομαζόμενου ατόμου (υποκείμενο προικισμένο με συνείδηση, όπου ελεύθερα μορφώνονται και αναγνωρίζονται οι ιδέες στις οποίες πιστεύει), ή (ύλική) συμπεριφορά του αποδελτιώνεται φυσικότητα.

Το εν λόγω άτομο συμπεριφέρεται με τον ἄλφα ή βήτα τρόπο, υιοθετεί την τάδε ή τη δείνα πρακτική και, κατά μείζονα λόγο, μετέχει σε ορισμένες ρυθμιζόμενες μορφές πρακτικής που δεν είναι άλλες από τις μορφές πρακτικής του ιδεολογικού μηχανισμού από τον οποίο «ἐξαρτῶνται» οι ιδέες τις οποίες διάλεξε, όντας υποκείμενο, ελεύθερα και συνειδητά. Ἄν πιστεύει στο Θεό, πηγαίνει στην ἐκκλησία για να παρακολουθήσει τη λειτουργία, γονατίζει, ἐξομολογείται, νηστεύει (ή νηστεία ἄλλοτε είχε ὑλικό περιεχόμενο, με την τρέχουσα ἔννοια του ὅρου), και φυσικά μετανοεῖ, συνεχίζει, κ.ο.κ. Ἄν πιστεύει στο Καθῆκον θὰ ἔχει την ἀντίστοιχη συμπεριφορά που θὰ ἐγγράφεται σε κάποιο τυπικό πρακτικής «σύμφωνο πρὸς τὰ χρηστά ἥθη». Ἄν πιστεύει στη Δικαιοσύνη θὰ ὑποταχθεῖ στους κανόνες του Δικαίου χωρίς ἀμφισβητήσεις· μπορεί μάλιστα, όταν παραβιάζονται οἱ νόμοι να διαμαρτυρηθεῖ, να λάβει μέρος σε διαδηλώσεις κ.λπ. Στο σχῆμα αὐτὸ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ιδεολογική παράσταση της ιδεολογίας εἶναι καὶ ἡ ἴδια ὑποχρεωμένη να ἀναγνωρίσει ὅτι κάθε «συνειδητὸ» υποκείμενο, ἐπειδὴ πιστεύει στις «ιδέες» που τοῦ ὑπαγορεύει ἡ «συνείδησή» του (καὶ τις οποίες ἀποδέχεται ἐλεύθερα), ὀφείλει «να δρᾷ σύμφωνα με τις ιδέες του». Ὅφειλε λοιπὸν να μεταγράψει στις πράξεις της ὑλικῆς πρακτικῆς του τις ιδέες του σὰν ἐλεύθερο υποκείμενο που εἶναι. Ἄν δὲν τὸ κάνει, «αὐτὸ δὲν θὰ 'ναι οσωτὸ».

Πράγματι, ἂν τὸ ἄτομο δὲν κάνει ὅ,τι σύμφωνα με τὸ πιστεύω του ὀφείλει να κάνει, ἂν —σύμφωνα πάντα με αὐτὸ τὸ ιδεαλιστικὸ σχῆμα— κάνει κάτι ἄλλο, σημαίνει πὼς ἄλλες ιδέες ἔχει στὸ κεφάλι του ἀπὸ ἐκείνες που διακηρύσσει, καὶ ἐπομένως δρᾷ βάσει αὐτῶν τῶν ἄλλων ιδεῶν. Ἄρα συμπεριφέρεται σὰν «ἀσυνεπής», κυνικός ἢ διεστραμμένος («οὐδεὶς ἐκὼν κακός») ἄνθρωπος.

Σε κάθε περίπτωση, λοιπόν, ἡ ιδεολογία της ιδεολογίας, παρὰ τὴ φανταστικὴ της παραμόρφωση, ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ «ιδέες» ἐνὸς ἀνθρώπινου υποκειμένου ἐνυπάρχουν, πρέπει να ὑπάρχουν, στις πράξεις του. Κι ἂν δὲν συμβαίνει ἔτσι, ἡ ιδεολογία της ιδεολογίας τοῦ ἀποδίδει ἄλλες ιδέες που ἀντιστοιχοῦν στις πράξεις (ἀκόμη καὶ τις διεστραμμένες) που ἐκτελεῖ. Ἡ ιδεολογία αὐτὴ μιλά για πράξεις: Ἐμεῖς θὰ μιλήσουμε για πράξεις ἐνσωματωμένες σε μορφές πρακτικῆς. Καὶ θὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὲς οἱ μορφές πρακτικῆς ρυθμίζονται ἀπὸ κάποιο τυπικό, χάρις στοῦ ὁποῖο κάθε πρακτικὴ μεταγράφεται σὴν ὑλικὴ ὑπαρξὴ ἐνὸς ιδεολογικοῦ μηχανισμοῦ—ἔστω σε πολὺ μικρὸ μέρος του: μιὰ λειτουργία σ' ἓνα ἐκκλησάκι, μιὰ ταφή, ἓνα μᾶτς σε κάποιον ἀθλητικὸ σύλλογο, μιὰ μέρα στοῦ σχολείου, μιὰ συνεδρίαση ἢ μιὰ συγκέντρωση πολιτικοῦ κόμματος κ.λπ.

Ἄλλωστε σὴν ἀμυντικὴ «διαλεκτικὴ» τοῦ Πα-

σκάλ χρωστάμε τὴ θαυμάσια φόρμουλα που θὰ μᾶς ἐπιτρέψει να ἀντιστρέψουμε τὴν τάξη τοῦ νοηματικοῦ σχήματος της ιδεολογίας. Ὁ Πασκάλ λέει περίπου τὰ ἑξῆς: «γονατίστε, ψιθυρίστε μιὰ προσευχή, καὶ θὰ πιστεύετε». Ἀντιστρέφει λοιπὸν σκανδαλωδῶς τὴν τάξη τῶν πραγμάτων προσκομίζοντας, ὅπως ὁ Χριστός, ὄχι τὴν εἰρήνη ἀλλὰ τὴ διχόνοια. Καὶ ἐπιπλέον, πράγμα ἐλάχιστο χριστιανικό, προσκομίζει τὸ σκάνδαλο (πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται).

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ να ἀφήσουμε τὸν Πασκάλ καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του στὸν ιδεολογικὸ ἀγώνα που διεξάγει στὸ πλαίσιο τοῦ θρησκευτικοῦ ιδεολογικοῦ μηχανισμοῦ της ἐποχῆς του. Καὶ ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ να μιλήσουμε μιὰ πιὸ ἄμεσα μαρξιστικὴ γλώσσα, κατὰ τὸ δυνατόν βέβαια, γιατί προχωροῦμε σε περιοχὲς ἐλάχιστα ἐρευνημένες.

**Ἡ ιδεολογία
ἔχει ὑλικὴ ὑπόσταση
που ὑλοποιεῖται πάντα
σ' ἓναν ιδεολογικὸ
μηχανισμό τοῦ κράτους
καὶ τις διαφορὲς
μορφές πρακτικῆς του.**

Θὰ λέγαμε, λοιπόν, ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν ιδεῶν τοῦ υποκειμένου (ἂν καὶ δὲν πρέπει να θεωρεῖται υποκείμενο τὸ τάδε συγκεκριμένο ἄτομο) εἶναι ὑλικὴ μιὰ καὶ οἱ ἐνλόγω ιδέες εἶναι ὑλικές πράξεις ἐνσωματωμένες σε ὑλικές μορφές πρακτικῆς, ρυθμιζόμενες ἀπὸ ἓνα ἐπίσης ὑλικὸ τυπικό, προσδιορισμένο ἀπὸ τὸν ὑλικὸ ιδεολογικὸ μηχανισμό ἀπ' ὅπου ἀπορρέουν οἱ ιδέες τοῦ δοσμένου υποκειμένου. Βεβαίως τὰ τέσσερα ἐπίθετα «ὑλικός» που περιέχονται σὴν πρότασή μας ἔχουν διαφορετικὸ τροπισμό: ἡ ὑλικότητα μιᾶς μετακίνησης για να πάει κανεὶς σὴν ἐκκλησία, μιᾶς γονυκλισίας, ἐνὸς σταυροκοπήματος, μιᾶς μετάνοιας, μιᾶς φράσης προσευχῆς, μιᾶς κατάνυξης, μιᾶς νηστείας, ἐνὸς βλέμματος, μιᾶς γροθιάς, ἐνὸς ἐξωτερικευμένου λόγου ἢ ἐνὸς «ἐσωτερικοῦ» μονολόγου (ἢ συνείδησης), δὲν εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑλικότητα. Θὰ ἀφήσουμε καταμέρος τὴ θεωρία τοῦ διαφορετικοῦ τροπισμοῦ της ὑλικότητας. Παραμένει ὡστόσο ὅτι σ' αὐτὴ τὴν παρουσία ἀνεστραμμένων πραγμάτων δὲν πρόκειται για «ἀντιστροφή», δεδομένου ὅτι ὁρισμένες ἔννοιες, ἀπλούστατα, ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴ νέα ἐκθεση ἐνῶ, ἀντίθετα, ἄλλες παραμένουν καὶ τέλος κάποιες νέες ἀναφαίνονται. Ἔτσι:

— ἐξαφανίστηκε: ὁ ὅρος *ιδέες*,

— παραμένουν: οἱ ὅροι *υποκείμενο, συνείδηση, πίστη, πράξεις*,

— ἀναφαίνονται: οἱ ὅροι *μορφές πρακτικῆς, τυπικό, ιδεολογικὸς μηχανισμός*.

Δεν πρόκειται λοιπόν για «αντιστροφή» (ἐκτός κι ἂν τὴν ἐννοήσουμε ὅπως ὅταν λέμε π.χ. ὅτι μιὰ κυβέρνηση ἀνατράπηκε ἢ ἕνα ποτήρι ἀναποδογύρισε) ἀλλὰ γιὰ ἕναν ἀρκετὰ παρᾶξενο ἀνασχηματισμό (ὅχι βέβαια ὑπουργικοῦ τύπου) ἀφοῦ μᾶς δίνει τὸ ἀκόλουθο ἀποτελεσμα: Οἱ ἰδέες ὡς ἰδέες (δηλαδή σύνολα ἰδεατὰ, πνευματικὰ) ἐξαφανίστηκαν στὸ βαθμὸ ἀκριβῶς πού φάνηκε ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τους ἐγγράφεται σὲ πράξεις ρυθμιζόμενες ἀπὸ ἕνα καθορισμένο τυπικὸ, σὲ τελευταία ἀνάληψη ἀπὸ ἕναν ἰδεολογικὸ μηχανισμό. Φαίνεται λοιπόν ὅτι τὸ ὑποκείμενο ἐνεργεῖ στὸ βαθμὸ πού διέπεται ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο σύστημα (πού θὰ διατυπώσουμε μὲ τὴ σειρά τοῦ πραγματικοῦ προσδιορισμοῦ του): ἡ ἰδεολογία, ὑπάρχοντας σ' ἕναν ὑλικὸ ἰδεολογικὸ μηχανισμό, ὑπαγορεύει ὑλικὲς μορφές πρακτικῆς πού τὶς ρυθμίζει ἕνα ὑλικὸ τυπικὸ, μορφές πρακτικῆς πού ἐγγράφονται σὲ ὑλικὲς πράξεις ἐνὸς δρώντος συνειδητὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν πίστη τοῦ ὑποκειμένου.

Ἡ παρουσίαση αὐτὴ ὅμως δείχνει πὼς διατηρήσαμε τὶς ἀκόλουθες ἐννοιες: ὑποκείμενο, συνειδηση, πίστη, πράξεις. Ἀπ' αὐτὸ τὸ φάσμα ἐννοιῶν ἐξάγουμε πάραυτα τὸν κεντρικὸ καὶ καθοριστικὸ ὄρο ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξαρτῶνται τὰ πάντα: τὴν ἐννοια ὑποκείμενο.

Καὶ στοιχειοθετοῦμε ἀμέσως τὶς δύο συνημμένες θέσεις:

1. Δὲν ὑπάρχει πρακτικὴ παρὰ διὰ τῆς ἰδεολογίας καὶ ὑπὸ τὴν κυριαρχία της.

2. Δὲν ὑπάρχει ἰδεολογία παρὰ διὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ γιὰ τὰ ὑποκείμενα.

Τώρα μποροῦμε νὰ ἐπανέλθουμε στὴν κεντρικὴ μας θέση.

Ἡ ἰδεολογία ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο

Ἡ θέση αὐτὴ ἐπεξηγεῖ τὴν τελευταία μας πρόταση: δὲν ὑπάρχει ἰδεολογία παρὰ μόνο διὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ γιὰ τὰ ὑποκείμενα. Ἐξηγοῦμαστε: δὲν ὑπάρχει ἰδεολογία παρὰ μόνο γιὰ τὰ συγκεκριμένα ὑποκείμενα, καὶ τοῦτος ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἰδεολογίας γίνεται ἐφικτὸς διὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς λειτουργίας του.

Μὲ ὅλα αὐτὰ θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου (πού μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ καὶ μὲ ἄλλη ὀνομασία· λογουχάρη στὸν Πλάτωνα μὲ τὸ ὄνομα Ψυχή, Θεὸς κ.ἄ.) εἶναι διαπλαστικὴ κατηγορία κάθε ἰδεολογίας, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ προσδιορισμὸς της (κατὰ τομέα ἢ ταξικὸς), ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἱστορικὴ χρονολογία — ἐφόσον ἡ ἰδεολογία δὲν ἔχει ἱστορία. Ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου εἶναι διαπλαστικὴ καὶ ἰστορικὴ κάθε ἰδεολογίας, παρόλο πού μὲ τὴν καταδήλωσι αὐτὴ ἐμφανίζεται μόνο μὲ τὴν ἄνοδο τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, καὶ κυρίως τῆς νομικῆς ἰδεολογίας.²

Λέμε: ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου εἶναι διαπλαστικὴ κάθε ἰδεολογίας καὶ παραχρῆμα προσθέτουμε: ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου εἶναι διαπλαστικὴ κάθε ἰδεολογίας στὸ βαθμὸ πού κάθε ἰδεολογία ἔχει ὡς λειτουργία νὰ «διαπλάθει», νὰ «μετατρέψει» συγκεκριμένα

αἰσθητὰ ἄτομα σὲ ὑποκείμενα. Σ' αὐτὸ τὸ παιχνίδι τῆς διπλῆς διάπλασης ὑποστασιώνεται ἡ λειτουργία κάθε ἰδεολογίας, γιὰ τὴν ἡ ἰδεολογία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὶς ὑλικὲς μορφές ὑπαρξῆς τῆς λειτουργίας της.

Γιὰ νὰ δοῦμε πὺ καθαρὰ ὅσα ἀκολουθοῦν πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ γράφων καὶ ὁ ἀναγνώστης εἶναι ἐπίσης ὑποκείμενα, δηλαδή ἰδεολογικὰ ὑποκείμενα (πρόταση ταυτολογικὴ). Συνακόλουθα ὁ γράφων καὶ ὁ ἀναγνώστης ζοῦν «αὐθόρμητα» ἢ «φυσικὰ» «ἐν ἰδεολογία», μὲ τὴν ἐννοια πού λέμε ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζωὸ ἰδεολογικόν».

Τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας, γράφοντας τὸ κείμενο ἐνὸς λόγου πού διατείνεται ὅτι εἶναι ἐπιστημονικὸς δὲν ἐμφανίζεται ὡς «ὑποκείμενο» τοῦ ἐπιστημονικοῦ «του» λόγου, εἶναι μιὰ ἄλλη ὑπόθεση μὲ τὴν ὁποία δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε τώρα (ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ: κάθε ἐπιστημονικὸς λόγος εἶναι ἐξ ὁρισμοῦ λόγος χωρὶς ὑποκείμενο: δὲν ὑπάρχει «ὑποκείμενο τῆς ἐπιστήμης» παρὰ μόνο σὲ μιὰ ἰδεολογία τῆς ἐπιστήμης). Καὶ ὅπως θαυμάσια τὸ εἶπε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος «τὸ εἶναι, ἡ κίνησις καὶ ἡ ζωὴ» ἐμφανίζονται μέσα στὸν Λόγο, δηλαδή στὴν ἰδεολογία. Ἐπομένως, γιὰ σὰς ὅπως καὶ γιὰ μένα, ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου εἶναι κατὰ τὸ πρῶτιστα «προφανές» (τὰ προφανῆ εἶναι πάντα ἀλήθεια πρῶτη). Εἶναι φανερό, ἐγὼ ὅπως κι ἐσεῖς, εἴμαστε ὑποκείμενα (ἐλεύθερα, ἠθικὰ κ.λπ.). Ὅπως κάθε προφανές, μαζί καὶ ἐκεῖνα πού κάνουν ὥστε μιὰ λέξη «νὰ δηλώνει ἕνα πράγμα» ἢ «νὰ ἔχει μιὰ σημασία» (ἄρα τὰ προφανῆ τῆς «διαφάνειας» τοῦ λόγου), ἔτσι καὶ τὸ «προφανές» πὼς ἐσεῖς καὶ ἐγὼ εἴμαστε ὑποκείμενα — καὶ τὸ προφανές ὅτι αὐτὴ μας ἡ ἰδιότητα δὲν δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα — εἶναι ἰδεολογικὴ ἐπίπτωση, στοιχειώδης ἰδεολογικὴ ἐπίπτωση.³

Πράγματι τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἰδεολογίας εἶναι ὅτι ἐπιβάλλει (ἂν καὶ δὲν φαίνεται διόλου, γιὰ αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι «προφανῆ») τὰ αὐτονόητα πού εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν τὰ ἀναγνωρίσουμε ὡς προφανῆ. Καὶ ὅταν τὰ ἀντιμετωπίζουμε, ἀναπόφευκτα καὶ φυσικὰ ἀντιδρῶμε ἀναφωνώντας (μεγαλόφωνα ἢ στὴ «σιωπὴ τῆς συνειδήσεως»): «εἶναι προφανές! βεβαίως, αὐτὸ εἶναι! πράγματι!».

Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίδραση ἀσκεῖται ἡ λειτουργία τῆς ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης. Εἶναι ἡ μία πλευρὰ τῆς διττῆς λειτουργίας τῆς ἰδεολογίας. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ λειτουργία τῆς παραγνώρισης.

Ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα ἀπόλυτα συγκεκριμένο. Ὅλοι ἔχουμε φίλους, πού ὅταν μᾶς χτυποῦν τὴν πόρτα καὶ τοὺς ρωτᾶμε ἀπὸ τὴν χαραμάδα: «ποῖος εἶναι;» ἀπαντοῦν (γιὰ τὴν «εἶναι προφανές»): «ἐγώ». Καὶ ὡ τοῦ θαύματος ἀναγνωρίζουμε ὅτι «εἶναι ἐκεῖνος» ἢ «ἐκεῖνη». Τότε ἀνοίγουμε τὴν πόρτα καὶ βλέπουμε ὅτι «πράγματι ἦταν ἐκεῖνη». Ἄλλο παράδειγμα: ὅταν ἀναγνωρίζουμε κάποιον γνωστὸ μας στὸ δρόμο τοῦ λέμε «καλημέρα ἀγαπητὴ φίλε», καὶ τοῦ σφίγγουμε τὸ χέρι (ἐθιμοτυπία ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης στὴν καθημερινὴ ζωὴ στὴ Γαλλία· ἀλλοῦ ἰσχύει ἄλλη ἐθιμοτυπία).

Μ' αὐτὴ τὴν προκαταβολικὴ παρατήρηση καὶ αὐτὲς τὶς συγκεκριμένες παραστάσεις ἤθελα νὰ πῶ ὅτι σεῖς

2. Ἡ ὁποία δανεῖζεται τὴν νομικὴν κατηγορίαν τοῦ «ὑποκειμένου τοῦ δικαίου» γιὰ νὰ κατασκευάσει μιὰ ἰδεολογικὴ ἐννοια: «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ἕνα ὑποκείμενο».

3. Οἱ γλωσσολόγοι, καὶ ὅσοι ἐπικαλοῦνται τὴν γλωσσολογία γιὰ διάφορους σκοποὺς, συχνὰ σκοντάφτουν σὲ δυσκολίες πού ὀφείλονται στὸ γεγονός ὅτι παραγνωρίζουν τὸ παιχνίδι τῶν ἰδεολογικῶν ἐπιπτώσεων σὲ κάθε εἶδους λόγο, ἀκόμη καὶ στὸν ἐπιστημονικόν.

και εγω είμαστε πάντοτε υποκείμενα. Ως υποκείμενα εφαρμόζουμε το τυπικό της ιδεολογικής αναγνώρισης που μάς εγγυάται ότι όπωσδήποτε είμαστε υποκείμενα, άτομικά, διακριτά και (φυσικά) αναντικατάστατα. Η γραφή στην οποία επιδίδομαι αυτή τη στιγμή και ή ανάγνωση που κάνετε αυτή τη στιγμή⁴ είναι, απ' αυτή την άποψη, τελετουργία ιδεολογικής αναγνώρισης: Σ' αυτό το τελετουργικό τυπικό έμπεριέχεται το «προφανές» με το οποίο μπορεί να σάς επιβληθεί ή «αλήθεια» των διαλογισμών μου ή ή «πλάνη» τους.

Ωστόσο ή αναγνώριση ότι είμαστε υποκείμενα και ότι λειτουργούμε με βάση το τελετουργικό τυπικό της στοιχειωδέστατης καθημερινής ζωής, μάς δίνει απλά και μόνο τη «συνείδηση» της άενης (αιώνιας) πρακτικής ιδεολογικής αναγνώρισης, αλλά διόλου δέν μάς δίνει την (έπιστημονική) γνώση του μηχανισμού αυτής της αναγνώρισης: λογουχάρη ή ύψωμένη γροθιά, το γεγονός ότι σάς φωνάζουν με το όνομά σας, το γεγονός ότι ξέρετε, έστω κι αν το άγνωω, ότι «έχετε» ένα κύριο

**Η ιδεολογία αναπαριστά
τη φανταστική σχέση του ατόμου
με τις πραγματικές
συνθήκες ύπαρξής του.
Στην ιδεολογία δέν παριστάνεται
το σύστημα
των παραγωγικών σχέσεων
που κυβερνά
τις σχέσεις του ατόμου
αλλά ή φανταστική σχέση
των ατόμων
με τις πραγματικές
συνθήκες ύπαρξής τους.**

όνομα που σάς κάνει να αναγνωρίζετε τον έαυτό σας ως μοναδικό υποκείμενο κ.λπ. Πατατα, έστω κι αν μιλάμε διαποτισμένοι με ιδεολογία και μέσα από τα χαρακτηριστά της, πρέπει να επανέλθουμε στο πρόβλημα της (έπιστημονικής) γνώσης της ιδεολογίας αν θέλουμε να πλάσουμε έναν λόγο που θα καταφέρει να ξεκόψει από τον ιδεολογικό: να διακινδυνεύσουμε δηλαδή την εγκαίνιαση ενός έπιστημονικού λόγου για την ιδεολογία (λόγου χωρίς υποκείμενο).

Συνακόλουθα, για να κάνω παραστατικότερο το γιατί ή κατηγορία υποκείμενο είναι κατηγορία διαπλαστική της ιδεολογίας, που υποστασιώνεται μόνο μεταπλάθοντας τα συγκεκριμένα άτομα σε υποκείμενα, θα χρησιμοποιήσω έναν ιδιαίτερο τρόπο έκθεσης: άρκετά «συγκεκριμένο» ώστε να είναι αναγνωρίσιμος, αλλά και άρκετά άφηρημένο ώστε να προσφέρεται ως άντικείμενο στοχασμού και να δίνει λαβή στην (έπιστημονική) γνώση.

4. Σημειώστε ότι αυτό το διπλό «αυτή τη στιγμή» άποδεικνύει άλλη μι ά φορά ότι ή ιδεολογία είναι «αίώνια», δεδομένου ότι αυτά τα δύο «αυτή τη στιγμή» είναι δυνατό να χωρίζονται από όποιοδήποτε χρονικό διάστημα. Γράφω αυτές τις γραμμές 6 Απριλίου 1969 και μπορεί να τίς διαβάσετε όποτεδήποτε.

Μιά πρώτη διατύπωση: κάθε ιδεολογία έγκαλει τα συγκεκριμένα άτομα ως συγκεκριμένα υποκείμενα διαμέσου της λειτουργίας του υποκειμένου.

Νά μι ά πρόταση που επιβάλλει για την ώρα να διακρίνουμε άφενός τα συγκεκριμένα άτομα και άφετέρου τα συγκεκριμένα υποκείμενα, έστω κι αν το συγκεκριμένο υποκείμενο φέρεται από το συγκεκριμένο άτομο.

Υπαινισσόμαστε δηλαδή ότι ή ιδεολογία «δρά» ή «λειτουργεί» έτσι που να «στρατολογεί» τα υποκείμενα άνάμεσα στα άτομα (και στρατολογεί τους πάντες) ή να «μεταμορφώνει» τα άτομα σε υποκείμενα (και μεταμορφώνει τους πάντες). Τουτό επιτυγχάνεται χάρη σ' εκείνη την άκριβέστατη έπιχείρηση που θα όνομάσουμε *έγκληση* και που θα μπορούσαμε να παραστήσουμε με την εικόνα της πιό κοινής καθημερινής άστυνομικής κλήσης: «έ, σεις εκεί κάτω!». Άν ύποτεθεί πώς αυτό το φανταστικό έπεισόδιο συμβαίνει στο δρόμο, το έγκαλούμενο άτομο θα γυρίσει το κεφάλι του. Χάρη σ' αυτή την άπλη στροφή του κεφαλιού του κατά 180° το άτομο γίνεται *υποκείμενο*. Γιατί; έπειδή αναγνώρισε ότι ή κλήση άπευθυνόταν σ' αυτό το «όπωσδήποτε», και ότι όπωσδήποτε αυτό ήταν ό «έγκαλούμενος» και όχι κάποιος άλλος. Η πείρα δείχνει ότι ή πρακτική της έγκλησης δέν χάνει ποτέ το στόχο της: με προφορική κλήση ή σφύριγμα ό καλούμενος θα αναγνωρίσει πάντα ότι πρόκειται γι' αυτόν. Είναι όπωσδήποτε ένα παράδοξο φαινόμενο που δέν μπορεί να έξηγηθεί με βάση τα «αίσθήματα ένοχής», παρόλο που ύπάρχουν πολλοί άνθρωποι που «έχουν κάτι να προσάψουν στον έαυτό τους».

Βεβαίως, για να γίνει πιό άνετη και σαφής ή έκθεση στο μικρό μας θεωρητικό θέατρο, πρέπει να παρουσιάσουμε τα πράγματα με την μορφή συνεχούς φάσματος όπου αναγκαστικά ύπάρχει ένα πριν και ένα μετά, έπομένως ή έκθεση πρέπει να γίνει με την μορφή έγχρονης διαδοχής. Υπάρχουν άτομα που κάνουν περίπατο και από κάπου (κατά κανόνα από πίσω τους) ακούγεται ή φωνή: «έ, σεις εκεί κάτω». Ένα άτομο (κατά 90% εκείνο που πραγματικά καλείται) γυρίζει το κεφάλι πιστεύοντας-υποψιαζόμενο-ξέροντας ότι πρόκειται γι' αυτό, αναγνωρίζοντας έπομένως ότι «αυτός είναι βέβαια» που καλείται. Στην πραγματικότητα, τα πράγματα συμβαίνουν χωρίς καμία διαδοχή: Η ύπαρξη της ιδεολογίας και ή έγκληση του ατόμου ως υποκειμένου είναι ένα και το αυτό.

Και μπορούμε να προσθέσουμε: ό,τι μοιάζει να συμβαίνει έξω από το χώρο του ιδεολογικού (πιό συγκεκριμένα στο δρόμο) στην πραγματικότητα συμβαίνει μέσα στο χώρο της ιδεολογίας. Έπομένως, ό,τι συμβαίνει στο χώρο της ιδεολογίας μοιάζει να συμβαίνει έξω απ' αυτήν. Γι' αυτό όσοι βρίσκονται μέσα στο χώρο του ιδεολογικού έξ όρισμού φαντάζονται πώς είναι έξω απ' αυτόν: ή *άρνηση* στην πράξη, χάρη στην ιδεολογία, του ιδεολογικού χαρακτήρα της ιδεολογίας, άποτελεί μι άπό τις πρακτικές έκφάνσεις της. Η ιδεολογία δέν λείπει ποτέ «είμαι ιδεολογική». Πρέπει να βρίσκεται κανείς έξω από το πεδίο της ιδεολογίας, δηλαδή στο πεδίο της έπιστημονικής γνώσης, για να μπορεί να πεί: τοποθετούμαι μέσα στο πεδίο της

5. Η έγκληση, καθημερινή πρακτική, υποκείμενη σε ένα συγκεκριμένο τυπικό, παίρνει έντελώς «είδική μορφή» στην άστυνομική πρακτική, δηλαδή στην περίπτωση που πρέπει να έγκληθούν «ύποπτοι».

ιδεολογίας (ἐξαίρεση σπάνια) ἢ ἤμουν στὸ πεδίο τῆς ιδεολογίας (γενικὸς κανόνας). Ξέρουμε πολὺ καλὰ ὅτι ἡ μομφή πὼς κάποιος εἶναι μέσα στὸ πεδίο τῆς ιδεολογίας ἔχει σημασία μόνο γιὰ τοὺς ἄλλους, ποτὲ γιὰ τὸν ἴδιο (ἐκτὸς καὶ ἂν εἶναι μαρξιστὴς ἢ σπινοζικός, πράγμα πού στὴ συγκεκριμένη περίπτωση εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια τοποθέτηση). Ἔτσι ἐνῶ ἡ ιδεολογία γιὰ τὸν ἑαυτὸ της δὲν ἔχει ἔξω ἀπ' αὐτήν, ἡ ἴδια γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ (ἐν) ἔξω.

Αὐτὸ ὁ Σπινόζα τὸ εἶχε πολὺ καλὰ ἐξηγήσει, διακόσια χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Μάρξ, ὁ ὁποῖος τὸ ἐφάρμοσε χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἐξηγήσει μὲ λεπτομέρεια. Ἄς ἀφήσουμε αὐτὸ τὸ σημεῖο, μὲ βαρύτερες ὥστόσο συνέπειες, ὄχι μόνο θεωρητικὲς ἀλλὰ καὶ πολιτικὲς ἀφοῦ, π.χ., ἀπὸ ἐδῶ ἐξαρτάται ὅλη ἡ θεωρία τῆς κριτικῆς καὶ τῆς αὐτοκριτικῆς, χρυσὸς κανὼνας πρακτικῆς στὴν ταξικὴ πάλη σύμφωνα μὲ τὸν μαρξισμό-λενινισμό.

Ἡ ιδεολογία, λοιπόν, ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ιδεολογία εἶναι αἰώνια πρέπει νὰ ἐξαλείψουμε τὴ χρονικὴ διάσταση μὲ τὴν ὁποία παραστήσαμε τὴ λειτουργία τῆς ιδεολογίας, καὶ νὰ ποῦμε: ἡ ιδεολογία ἐγκαλεῖ ἀείποτε τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο, πράγμα πού σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ἀείποτε ἀπὸ τὴν ιδεολογία ὡς ὑποκείμενο. Ἔτσι ὁδηγούμαστε σὲ μιὰ τελευταία πρόταση: *τὸ ἄτομο εἶναι ἀείποτε ὑποκείμενο*. Ἐπομένως τὸ ἄτομο εἶναι «ἀφηρημένο» σὲ σχέση μὲ τὸ ἀείποτε ὑποκείμενο. Ἡ πρόταση μπορεῖ νὰ φανεῖ παράδοξη.

Ὅτι ἓνα ἄτομο εἶναι ἀείποτε ὑποκείμενο, ἀκόμη καὶ πρὶν νὰ γεννηθεῖ, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀπλή πραγματικότητα, προσεῖτι στὸν καθένα καὶ διόλου παράδοξη. Ὅτι τὸ ἄτομο εἶναι ἑσσεῖ «ἀφηρημένο» σὲ σχέση μὲ τὸ ἀείποτε ὑποκείμενο ὁ Φρόντ τὸ ἔδειξε παρατηρώντας πολὺ ἀπλὰ τὸ εἶδος τῆς ιδεολογικῆς τελετουργίας μὲ τὴν ὁποία περιβάλλεται ἡ ἀναμονὴ μιᾶς «γέννησης» — αὐτὸ τὸ «εὐτυχὲς γεγονός». Καθénas ξέρεῖ πὼς καὶ πόσο ἀναμένεται ἡ γέννηση ἐνὸς παιδιοῦ! Καὶ ἂν συμφωνήσουμε νὰ ἀφήσουμε στὴν ἄκρῃ τὰ «αἰσθήματα», δηλαδή τὶς μορφές τῆς οἰκογενειακῆς ιδεολογίας, πατρικῆς/μητρικῆς/συζυγικῆς/ἀδελφικῆς, μέσα στὴν ὁποία ἀναμένεται ἡ γέννηση τοῦ παιδιοῦ, πρέπει νὰ ποῦμε πολὺ πεζά: εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸ ὅτι τὸ παιδί θὰ φέρεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Πατέρα του, θὰ ἔχει ἐπομένως μιὰ ταυτότητα, καὶ θὰ εἶναι ἀναντικατάστατο. Πρὶν γεννηθεῖ τὸ παιδί εἶναι ὑποκείμενο ἀείποτε, χρυσὸν ἔτσι μέσα καὶ χάρις στὴν ιδιότυπη οἰκογενειακὴ ιδεολογικὴ ἀπεικόνιση, ὅπου καὶ ἀναμένεται μετὰ ἀπὸ τὴ σύλληψή του. Περιττὸ νὰ ποῦμε ὅτι αὕτῃ ἡ ιδεολογικὴ οἰκογενειακὴ ἀπεικόνιση εἶναι, στὴν μοναδικότητά της, στερεότατα δομημένη. Σ' αὕτῃ τὴν ἀδυσώπητῃ καὶ λίγο πολὺ «παθολογικῇ» δομῇ (ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ ὅρος ἔχει περιεχόμενο προσδιορισμό) τὸ παλαιὸ-μελλοντικὸ ὑποκείμενο ὀφείλει νὰ βρεῖ τὴ θέση του: νὰ «γίνει» τὸ σεξουαλικὸ ὑποκείμενο (ἄγόρι ἢ κορίτσι) ὄντας ὑποκείμενο ἐκ τῶν προτέρων. Καταλαβαίνουμε ὅτι αὐτὸς ὁ ιδεολογικὸς καταναγκασμός, αὐτὸς ὁ προκαθορισμός, ὅλο αὐτὸ τὸ τελετουργικὸ τυπικὸ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς, ἔχει κάποια σχέση μ' αὐτὸ πού ὁ Φρόντ μελέτησε

στὴν μορφὴ τῶν προγεννητικῶν καὶ γεννητικῶν «φάσεων» τῆς σεξουαλικότητος, ἔχει σχέση μὲ τὴ «σύλληψη» τοῦ ἀσυνειδήτου, τὸ ὁποῖο ἐπισήμανε ὁ Φρόντ μὲσω τῶν ὕλικῶν ἐκφάνσεών του. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Κι ἂς κάνουμε ἀκόμη ἓνα βήμα. Θὰ συγκεντρώσουμε τώρα τὴν προσοχή μας στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ «δράστες» τῆς ἐγκλησης καὶ ὁ ἀντίστοιχος ρόλος τους ἀντανακλάται στὴ δομὴ κάθε ιδεολογίας.

Ἕνα παράδειγμα: ἡ θρησκευτικὴ ιδεολογία

Ἐπειδὴ ἡ τυπικὴ δομὴ κάθε ιδεολογίας εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια, θὰ περιοριστοῦμε στὴν ἀνάλυση ἐνὸς μόνο παραδείγματος προσοιτοῦ σὲ ὅλους: τῆς θρησκευτικῆς ιδεολογίας. Σημειώνουμε ὅτι ἡ ἴδια ἀποδεικτικὴ ἰσχύει γιὰ τὴν ἠθικὴ, νομικὴ, πολιτικὴ, αἰσθητικὴ ιδεολογία κ.λπ. Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν τὴ χριστιανικὴ θρησκευτικὴ ιδεολογία. Θὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ μορφὴ τῆς ρητορικῆς καὶ θὰ τὴν «κάνουμε νὰ μιλήσει». Θὰ συγκεντρώσουμε δηλαδή σ' ἓναν φανταστικὸ λόγο ὅσα λένε ὄχι μόνο οἱ δύο Διαθῆκες, οἱ θεολόγοι, ἡ Θεία Διδαχὴ, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ μορφὲς πρακτικῆς, τὸ τυπικὸ, οἱ ἱεροτελεστίες καὶ τὰ ἱερὰ Μυστήρια. Ἡ χριστιανικὴ θρησκευτικὴ ιδεολογία λέει λοιπὸν περίπου τὰ ἑξῆς:

— Ἀπευθύνομαι εἰς ἐσὲ ἄνθρωπε καλούμενε Πέτρε (κάθε ἄτομο ἀποκαλεῖται μὲ τὸ ὄνομά του, μὲ παθητικὴ ἔννοια· τὸ ἄτομο ποτὲ δὲν παίρνει μόνο του τὸ ὄνομά του), καὶ λέγω σοι ὅτι ὑπάρχει Θεὸς εἰς τὸν ὁποῖον θὰ λογοδοτήσεις. Καὶ προσθέτει: Διὰ τῆς φωνῆς μου ὁ Θεὸς σοῦ ὁμιλεῖ (οἱ Γραφεὲς συγκέντρωσαν τὸν Θεῖο Λόγο, ἡ Παράδοση τὸν μετέδωσε, καὶ τὸ ἐπισκοπικὸ ἀλάθητο τοῦ παγίωσε τὰ «εὐαίσθητα» σημεῖα στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα). Καὶ λέει: Ἰδοὺ ποῖος εἶσαι: εἶσαι ὁ Πέτρος· ἡ καταγωγή σου: εἶσαι τὸ αἰώνιον πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καίτοι ἐγεννήθης τὸ 1920 μετὰ Χριστόν! αὕτη εἶναι ἡ θέσις σου ἐν τῷ κόσμῳ. Ἰδοὺ τί ὀφείλεις νὰ κάνεις! Ἐφ' ὃ ἂν τηρεῖς τὸν «νόμον τῆς ἀγάπης» θὰ σωθεῖς καὶ θὰ ἀποτελέσεις μέρος τοῦ ἀχράντου Σώματος τοῦ Κυρίου κ.λπ., κ.λπ.

Νά λοιπὸν μιὰ γνωστότατη κοινότητα καὶ συνάμα ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα. Ἐκκλησιαστικὴ γιὰτὶ ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ιδεολογία ἀπευθύνεται ὄντως στὸ ἄτομο⁶ γιὰ νὰ τὸ «μεταμορφώσει σὲ ὑποκείμενο», ἂν ὄντως ἀπευθύνεται στὸν Πέτρο γιὰ νὰ τὸν μεταμορφώσει σὲ ὑποκείμενο, ἐλεύθερο νὰ ὑπακούει ἢ νὰ μὴν ὑπακούει στὴν ἐγκλήσῃ της, δηλαδή στὶς βουλὲς τοῦ Κυρίου· ἐὰν ἀποκαλεῖ τὸ ἄτομο μὲ τὸ ὄνομά του, ἀναγνωρίζοντας ἔτσι ὅτι ἀείποτε ἐγκαλεῖται ὡς ὑποκείμενο πού ἔχει προσωπικὴ ταυτότητα (σὲ σημεῖο πού ὁ Χριστὸς τοῦ Πασχάλ λέει: «γιά σένα ἔχυσά αὐτὴν ἐδῶ τὴ σταγόνα τοῦ αἵματος μου»)· ἐὰν ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομο μὲ τρόπο πού τὸ ὑποκείμενο ἀποκρίνεται «μάλιστα, ἐγὼ εἰμαι»· ἂν τοῦ ἀποσπᾷ τὴν ἀναγνώριση ὅτι κατέχει τὴ θέση πού τοῦ ὀρισε στὸν κόσμον, μιὰ μόνιμη διαμονή: «εἶναι ἀλήθεια, εἰμαι ἐδῶ, ἐργάτης, ἀφεντικό, φαντάρος», σ' αὕτῃ τὴν κοιλάδα τῶν δακρύων· ἂν

6. Μολονότι γνωρίζουμε πὼς τὸ ἄτομο εἶναι πάντοτε ὑποκείμενο, συνεχίζουμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὅρο αὐτό, κατ'ἀλλήλου γιὰ τὴν ἀντίθεση πού παράγει.

τοῦ ἀποσπᾶ τὴν ἀναγνώριση ἐνὸς προσορισμοῦ (τὴν αἰώνια ζωὴ ἢ τὴν αἰώνια καταδίκη) ἀνάλογα μὲ τὸ ἀν δέχεται ταπεινὰ ἢ περιφρονητικὰ τὶς «ἐντολές τοῦ Κυρίου» (: ὁ Νόμος ποὺ ἐγινε Ἀγάπη)· ἐὰν ὅλα τοῦτα συμβοῦν (μὲ τὶς γνωστότατες μορφές πρακτικῆς, ὅπως ἡ τελετουργία τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς θείας κοινωνίας, τῆς ἐξομολόγησις, τοῦ εὐχελαίου κ.λπ.) ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι σ' ὅλη αὐτὴ τὴ «διαδικασία», ἡ ὁποία σκηνοθετεῖ τὰ χριστιανικὰ θρησκευτικὰ ὑποκείμενα, κυριαρχεῖ ἓνα παράξενο φαινόμενο: ἡ πληθώρα τῶν θρησκευτικῶν ὑποκειμένων ὑπάρχει μόνο μὲ τὸν ἀπαράβατο ὅρο ὅτι ταυτόχρονα ὑπάρχει ἓνα Ἄλλο Ὑποκείμενο, Μοναδικό, Ἀπόλυτο, ὁ Θεός.

Θὰ σημειώσουμε αὐτὸ τὸ νέο καὶ μοναδικὸ ὑποκείμενο μὲ τὴ γραφὴ Ὑποκείμενο μὲ κεφαλαῖο Υ γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὰ κοινὰ ὑποκείμενα, χωρὶς κεφαλαῖο.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐγκληση τοῦ ατόμου ὡς ὑποκειμένου προϋποθέτει τὴν «ὑπαρξή» ἐνὸς Ἄλλου Ὑποκειμένου, Μοναδικοῦ καὶ Κεντρικοῦ, ποὺ στὸ

**Ἡ πληθώρα τῶν
θρησκευτικῶν ὑποκειμένων
ὑπάρχει μόνο
μὲ τὸν ἀπαράβατο ὅρο
ὅτι ταυτόχρονα ὑπάρχει
ἓνα Ἄλλο Ὑποκείμενο,
Μοναδικό, Ἀπόλυτο, ὁ Θεός.**

Ὄνομά του ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ἐγκαλεῖ κάθε ἄτομο ὡς ὑποκείμενο. Ὅλα τοῦτα εἶναι γραμμένα πεντακάθαρα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο ποὺ ὀνομάζεται Ἁγία Γραφή: «Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ κύριος ὁ Θεός (Ἰεχωβάς) ἐξ οὐρανοῦ ἐλάλησε πρὸς Μωυσήν. Καὶ ὁ Κύριος ἐκάλεσε τὸν Μωυσήν: Μωσή! Ἰδοὺ ἐγώ, λέγει ὁ Μωυσῆς, δούλος σου· λάλησον καὶ ὑπακούσω σε. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωυσήν: Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Ὡν, ὁ Ἦν καὶ ὁ Ἐρχόμενος».

Ὁ Θεός ἐπομένως ὁρίζει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του ὡς τὸ κατέξοχον Ὑποκείμενο ποὺ ὑπάρχει καθεαυτὸ καὶ διεαυτὸ («ἐγὼ εἰμὶ ὁ Ὡν»), ὡς Ὑποκείμενο ποὺ ἐγκαλεῖ τὸ ὑποκείμενό του: τὸ ἄτομο ποὺ τοῦ ὑποτάσσεται ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἐγκλησῆς του καὶ μόνο, δηλαδή τὸ ἄτομο ποὺ ὀνομάζεται Μωυσῆς. Καὶ ὁ Μωυσῆς ἐγκαλούμενος-καλούμενος μὲ τὸ Ὄνομά του, ἔχοντας ἀναγνωρίσει ὅτι ἦταν ὅπως ὅποτε αὐτὸς τὸν ὁποῖο φωνὴ Κυρίου ἐκάλεσε, ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι ὑποκείμενο, ὑποκείμενο τοῦ Θεοῦ, ὑποκείμενο ὑποταγμένο στὸ Θεό, ὑποκείμενο διὰ τοῦ Ὑποκειμένου καὶ ὑποταγμένο στὸ Ὑποκείμενο. Ἀπόδειξη: τὸν ὑπακούει, καὶ κάνει τὸν λαὸ του νὰ ὑπακούει σὲ ἐντολές τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεός εἶναι λοιπὸν τὸ Ὑποκείμενο, ὁ Μωυσῆς καὶ τὰ ἀναρίθμητα ὑποκείμενα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ οἱ

ἐγκαλούμενοι-συννομιλητές του: καθρέφτες του καὶ εἰδωλά του. Καὶ ὅπως ὁ θεολογικὸς στοχασμὸς ἀποδεικνύει, ὁ Θεός... παρόλο ποὺ θὰ «μποροῦσε» νὰ κάνει κι ἄλλιως, χρειάζεται ὑποκείμενα, τὸ Ὑποκείμενο χρειάζεται ὑποκείμενα, τὰ ὑποκείμενα χρειάζονται τὸ Ὑποκείμενο. Ἀκόμη περισσότερο: ὁ Θεός, τὸ μεγάλο Ὑποκείμενο τῶν ὑποκειμένων, χρειάζεται τοὺς ἀνθρώπους, καὶ μάλιστα μέχρι τῆς φρικτῆς μετεκένωση τῆς εἰκόνας του σ' αὐτὰ (ὅταν, ἐννοεῖται, τὰ ὑποκείμενα δὲν κυλίνονται εἰς τὸν βόρβορον, δηλαδή σὴν ἁμαρτία).

Καὶ ἀκόμη: ὁ Θεός ὁ ἴδιος «μετουσιώνεται» καὶ ἀποστέλλει τὸν Υἱὸ του στὴ γῆ, ἀπλὸ «ἐγκαταλειμμένο» ὑποκείμενο (ἡ μακρὰ προσευχὴ ἐπὶ τοῦ Ὁρους τῶν Ἐλαιῶν ποὺ θὰ τελειώσει στὸ Σταυρό), ὑποκείμενο ἄλλα καὶ Ὑποκείμενο, ἄνθρωπος ἄλλα καὶ Θεός, γιὰ νὰ φέρει σὲ πέρας τὴν ἀποστολὴ τῆς τελικῆς Λύτρωσης, τὴν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Θεός λοιπὸν ἔχει ἀνάγκη νὰ «μετουσιωθεῖ» ὁ ἴδιος σὲ ἄνθρωπο, τὸ Ὑποκείμενο ἔχει ἀνάγκη νὰ γίνῃ ὑποκείμενο γιὰ νὰ δεῖξαι ἐμπειρικά, διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ χειροπιαστά (νὰ δεῖ ὁ ἄπιστος Θωμᾶς) στὰ ὑποκείμενα ὅτι ἂν εἶναι ὑποκείμενα, ὑποταγμένα στὸ Ὑποκείμενο, εἶναι μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ εἰσελθουν, ὅπως ὁ Χριστός, τὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως σὲς ἀγκάλες τοῦ Κυρίου, δηλαδή σὲς ἀγκάλες τοῦ Ὑποκειμένου.

Ἄς ἀποδελτιώσουμε σὲ θεωρητικὸ λόγο αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ ἀναγκαιότητα μετουσίωσης τοῦ Ὑποκειμένου σὲ ὑποκείμενα καὶ τοῦ Ὑποκειμένου σὲ ὑποκείμενο-Ὑποκείμενο.

Διαπιστώνουμε ὅτι ἡ δομὴ κάθε ἰδεολογίας, ποὺ στὸ ὄνομα τοῦ Μοναδικοῦ καὶ Ἀπόλυτου Ὑποκειμένου ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο, εἶναι ἄλλη, δηλαδή εἰδωλό καθρέφτης, καὶ μάλιστα διττὰ ἄλλη: αὐτὴ ἡ ἄλλη μετουσίωση διαπλάθει τὴν ἰδεολογία καὶ ἐξασφαλίζει τὴ λειτουργία της. Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι κάθε ἰδεολογία εἶναι κεντροθετημένη, ὅτι τὸ Ἀπόλυτο Ὑποκείμενο κατέχει τὴν μοναδικὴ θέσις τοῦ Κέντρου, καὶ ἐγκαλεῖ γύρω του τὴν πληθώρα τῶν ατόμων ὡς ὑποκείμενα, σὲ μιὰ διττὴ ἄλλη σχέση ποὺ ἀφενὸς ὑποτάσσει τὰ ὑποκείμενα στὸ Ὑποκείμενο, καὶ ἀφετέρου, χάρις στὸ Ὑποκείμενο ὅπου καθε ὑποκείμενο μπορεῖ νὰ στοχαστεῖ τὴν ἴδια του τὴν εἰκόνα (παρούσα ἢ μελλοντική), τοὺς ἐγγινάται ὅτι πρόκειται ὅπως ὅποτε γι' αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ γιὰ ἑκείνον. Τέλος τοὺς ἐγγινάται ὅτι ὅλα συμβαίνουν στοὺς κόλπους τῆς Οἰκογένειας (ἡ Ἁγία Οἰκογένεια: ἡ οἰκογένεια εἶναι ἀπ' τὴ φύση τῆς ἁγίας), ὅτι ὁ «Θεός στὸν Οἶκο του θὰ ἀναγνωρίσει τοὺς δικούς του», δηλαδή ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἔχουν ἀναγνωρίσει τὸ Θεὸ καὶ θὰ ἔχουν ἀναγνωριστῇ ἐν αὐτῷ, αὐτοὶ μόνο θὰ σωθοῦν.

Ἄς συνοψίσουμε ὅτι ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἐνγένει ἰδεολογία.

Ἡ ἄλλη διπλὴ δομὴ τῆς ἰδεολογίας ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα:

1. Τὴν ἐγκληση τοῦ «ατόμου» ὡς ὑποκειμένου,
2. Τὴν ὑποταγὴν τοῦ στὸ Ὑποκείμενο,
3. Τὴν ἀμοιβαία μεταξὺ ὑποκειμένων-Ὑποκειμένου καὶ μεταξὺ ὑποκειμένων ἀναγνώριση, καὶ τελί-

7. Δὲν παραθέτω χωρία, ἀλλὰ συνδυάζω διάφορες ρήσεις ὅχι κατὰ γράμμα ἀλλὰ «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ».

8. Τὸ δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἡ θεωρία τῆς μετουσίωσης τοῦ Ὑποκειμένου (Πατὴρ) σὲ ὑποκείμενο (Υἱός) καὶ τῆς ἄλλης σχέσης τοὺς (Ἅγιο Πνεῦμα).

κά την αναγνώριση του υποκειμένου από τον εαυτό του.⁹

4. Την απόλυτη εγγύηση πώς όλα είναι έτσι, και, με τόν όρο ότι το υποκείμενο θα αναγνωρίζει αυτό που είναι και θα συμπεριφέρεται ανάλογα, όλα θα πάνε καλά: «γεννηθήτω τὸ θέλημά Του».

Ἀποτέλεσμα: τὸ υποκείμενο, παγιδευμένο σ' αὐτὸ τὸ τετραπολικὸ σύστημα ὅπου: τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ὡς υποκείμενο, υποτάσσεται στὸ Ὑποκείμενο, ὑποκειται στὴν οἰκουμενικὴ ἀναγνώριση καὶ δέχεται τὴν ἀπόλυτη ἐγγύηση, «συγκατατίθεται», καὶ στὴν τεράστια πλειοψηφία τους τὰ ἄτομα «συγκατατίθενται»

**Τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ὡς υποκείμενο
γιὰ νὰ ὑποταχθεῖ στὶς ἐντολές
τοῦ Ὑποκειμένου (Θεοῦ),
γιὰ νὰ ἀποδεχτεῖ ἐπομένως
τὴν ὑποταγὴ του,
ἄρα γιὰ νὰ ἐκτελέσει «οἰκειοθελῶς»
τὶς πράξεις καὶ τὶς χειρονομίες
τῆς ὑποταγῆς του.
Δὲν ὑπάρχει υποκείμενο, παρὰ μόνο
χάρη στὴν ὑποταγὴ του. Γι' αὐτὸ
«πορεύεται μετὰ τὴ θέλησή του».**

οἰκειοθελῶς, μετὰ ἐξαίρεση τὰ «πονηρὰ υποκείμενα» ποὺ θὰ προκαλέσουν, εὐκαιρίας δοθείσης, τὴν ἐπέμβαση τοῦ τάδε ἢ τοῦ δείνα (κατασταλτικοῦ) μηχανισμοῦ τοῦ Κράτους. Ἀλλὰ ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν υποκειμένων πορεύεται «οἰκειοθελῶς», δηλαδὴ ἐν ἰδεολογία (τῆς ὁποίας οἱ συγκεκριμένες μορφές ὑλοποιῶνται στοὺς Ἰδεολογικοὺς Μηχανισμοὺς τοῦ Κράτους). Ἐντάσσονται σὲ μορφές πρακτικῆς οἱ ὁποῖες διέπονται ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν Ἰδεολογικῶν Μηχανισμῶν τοῦ Κράτους. «Ἀναγνωρίζουν» τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων (das Bestehende): «πράγματι, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔτσι εἶναι καὶ ὅχι ἀλλιῶς», ἀναγνωρίζουν ὅτι πρέπει νὰ ὑπακούει κανεὶς στὸ Θεό, στὴ συνείδησή του, στὸν παπὰ, στὸν Ντὲ Γκῶλ, στὸ ἀφεντικό, στὸν μηχανικό: «ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» κ.λπ., κ.λπ. Ἡ συγκεκριμένη ὕλική τους συμπεριφορὰ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐγγραφὴ στὴ ζωὴ τῆς θαυμαστῆς ρήσης τῆς προσευχῆς τους: «γεννηθήτω τὸ θέλημά Σου. Ἀμήν».

Μάλιστα! τὸ υποκείμενο «πορεύεται οἰκειοθελῶς». Ὅλο τὸ μυστήριό αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος ἐξαρτάται ἀπὸ τὶς δυὸ πρώτες στιγμὲς τοῦ τετραπολικοῦ συστήματος γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος ἢ, ἂν προτιμάτε, ὀφείλεται στὸ διφορούμενο τοῦ ὅρου υποκείμενο.

9. Ὁ Χέγκελ (ἐν ἀγνοίᾳ του) εἶναι ἕνας θαυμάσιος «θεωρητικὸς» τῆς ἰδεολογίας, ἐφόσον παρουσιάζεται ὡς «θεωρητικὸς» τῆς Οἰκουμενικῆς Ἀναγνώρισης ποὺ δυστυχῶς καταλήγει στὴν ἰδεολογία τῆς Ἀπόλυτης Γνώσης. Ὁ Φόνεμπταχ εἶναι ἕνας ἐκπληκτικὸς «θεωρητικὸς» τῆς αὐτῆς σχέσης ποὺ καταλήγει δυστυχῶς στὴν ἰδεολογία τῆς Ἀνθρωπίνης Οὐσίας. Καὶ γιὰ νὰ βρεῖ κανεὶς κάτω προκειμένου νὰ ἀναπτύξει μιὰ θεωρία τῆς ἐγγύησης πρέπει νὰ ἀνατρέξει στὸν Σπινόζα.

Πράγματι, μετὰ τὴν τρέχουσα ἀποδοχὴ τοῦ ὅρου, υποκείμενο σημαίνει: 1. Μιὰ ἐλεύθερη υποκειμενικότητα: ἕνα κέντρο πρωτοβουλιῶν, αὐτοῦργό καὶ υπεύθυνο τῶν πράξεών του, 2. Ἕνα ὑποταγμένο ἄτομο, ὑποδουλωμένο σὲ μιὰν ἀνώτερη ἐξουσία, ποὺ δὲν ἔχει καμιά ἄλλη ἐλευθερία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀποδεχτεῖ τὴν ὑποταγὴ του.

Ἡ τελευταία σημασία μᾶς δίνει καὶ τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ διφορούμενου ποὺ δὲν ἀντανακλᾷ παρὰ τὸν λόγο ποὺ τὴν παρήγαγε: τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ὡς (ἐλεύθερο) υποκείμενο γιὰ νὰ ὑποταχθεῖ στὶς ἐντολές τοῦ Ὑποκειμένου, γιὰ νὰ ἀποδεχτεῖ ἐπομένως τὴν ὑποταγὴ του, ἄρα γιὰ νὰ «ἐκτελέσει οἰκειοθελῶς» τὶς πράξεις καὶ τὶς χειρονομίες τῆς ὑποταγῆς του. Δὲν ὑπάρχει υποκείμενο παρὰ μόνο χάρη στὴν ὑποταγὴ του. Γι' αὐτὸ «πορεύεται μετὰ τὴ θέλησή του».

«Γεννηθήτω τὸ θέλημά Του»: ...ἡ ρήση ποὺ καταγράφει τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἔχουν «φυσιολογικά» ἔτσι («φυσιολογικά»: δηλαδὴ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ πέρα ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ παρέμβαση). Ἡ ρήση αὐτὴ σημαίνει ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ γίνεῖ ὥστε τὰ πράγματα νὰ εἶναι ἔτσι ὅπως ὀφείλουν νὰ εἶναι. Ὡς παρατήσουμε ὅμως τὴ ρήση. Σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἐξασφαλιστεῖ «συνειδητὰ» καὶ καθημερινὰ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων στὸ ὅλο σύστημα τῆς διαδικασίας παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας, νὰ ἐξασφαλιστεῖ δηλαδὴ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου-υποκειμένου ποὺ κατέχει τὴ θέση ποὺ τοῦ ἔχει ὀρίσει στὴν παραγωγὴ, τὴν ἐκμετάλλευση, τὴν καταπίεση, τὴν ἰδεολογικοποίησιν, τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ κ.λπ. ὁ κοινωνικὸς-τεχνικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Ποιὸ πρόβλημα θὰ μπορούσε ἄραγε νὰ ὑπάρχει σ' αὐτὸν τὸν μηχανισμό αὐτῆς ἀναγνώρισης τοῦ Ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἐγκαλούμενου ὡς υποκειμένου ἀτόμου, σ' αὐτὸν τὸν μηχανισμό τῆς δοσμένης στὸ υποκείμενο ἀπὸ τὸ Ὑποκείμενο ἐγγύησης ἀφοῦ ἀποδέχεται ἐλεύθερα τὴν ὑποταγὴ του στὶς «ἐντολές» τοῦ Ὑποκειμένου;

Ἡ πραγματικότητα γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος σ' αὐτὸν τὸν μηχανισμό, αὐτὴ ποὺ ἀναγκαστικὰ παραγνωρίζεται μέσα στὶς ἴδιες τὶς μορφές τῆς ἀναγνώρισης (ἰδεολογία = ἀναγνώριση/παραγνώριση) εἶναι ὅντως, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων καὶ τῶν σχέσεων ποὺ αὐτὲς συνεπάγονται.

Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1969

